

KAZIMIERZ JANICKI

Poznańscy lekarze wojskowi w dwudziestoleciu międzywojennym

Poznań Military Doctors in the Interwar

Poradnia Alergologiczna, ul. Kosynierska 10, Poznań

Streszczenie

Niniejsza analiza krytyczna prezentuje struktury organizacyjne wojskowej służby zdrowia, która działała w okresie od Powstania Wielkopolskiego do roku 1939, poczynając od tworzonych spontanicznie w 1918 roku jednostek medycznych zwanych „pospolitym ruszeniem” (personel medyczny rekrutowany spośród wolonariuszy), przez — często modyfikowane i tworzone ponownie — organizacje medyczne, takie jak oddziały sanitarne, punkty pomocy medycznej, szpitale oraz inne struktury medyczne. Celem prezentacji jest ocalenie od zapomnienia wielu zaangażowanych lekarzy wojskowych oraz cywilnych. Omówione zostały takie zagadnienia, jak dotkliwe braki personelu medycznego związane z wielką demobilizacją w latach 20. XX wieku, często zmieniające się modele ochrony medycznej w armii, brak jednolitej doktryny medycznej wojska jasno określającej pozycję lekarzy wojskowych w medycznym krajobrazie stolicy Wielkopolski. Porównanie dwóch modeli wykształcenia podyplomowego, lekarzy cywilnych oraz lekarzy wojskowych, ujawniło istnienie usystematyzowanego i scentralizowanego systemu edukacji skoncentrowanego na kształceniu specjalistów mających działać na potrzeby wojskowej służby zdrowia.

Jeśli chodzi o rzeczywistość w Polsce w dwudziestoleciu po odzyskaniu niepodległości i zasady służby medycznej w armii, zaprezentowano działania z dziedziny opieki zdrowotnej, a także ze sfery społecznej i naukowej, jak również postacie wybitnych lekarzy w szeregach armii, spośród których wymienić można dowódcę Wielkopolskiego Szpitala Rejonowego, pułkownika Teofila Kucharskiego oraz dowódcę Rezerw Personelu Medycznego, pułkownika Leona Strehla. Ze względu na objętość publikacji oraz na fakt, że lekarze wojskowi służący w od-

Summary

This critical analysis presents the organizational structures of the military health service that had existed since Great Poland Uprising until 1939, starting from spontaneously formed medical units recruited from volunteers in the year 1918 through — often changed and reformed — medical establishments including sanitary departments, treatment areas, hospitals and other medical units. The purpose of such presentation is to save numerous dedicated army physicians, civilian physicians from being irreversibly forgotten. Such issues have been discussed as the 1920s great demobilization period deficiency in medical personnel, often changing models of the military health service, the lack of a homogeneous army medical doctrine, including the location of army physicians in the medical landscape of the capital of Great Poland. The comparison of the two models of post-graduate education for civilian and army physicians has revealed the existence of a systemized and centralized education aimed at specialists' training to fulfill the army health care needs.

In terms of Poland's twenty years of independence reality and the army medical service rules, activities have been presented concerning health treatment and service, the social and scientific sphere as well as the distinguished corps physicians, among whom we can mention the commander of the Great Poland Regional Hospital — Colonel Teofil Kucharski and the commander of the Reserve Medical Personnel — Colonel Leon Strehl. With regard to the volume of the publication and the fact that army physicians serving in line troops are the focus of interest of another critical analysis, this particular professional group has not been mentioned in the analysis discussed.

działach liniowych stanowią główny przedmiot zainteresowania innej krytycznej analizy, ta grupa zawodowa nie została omówiona w przedstawianej pracy.

Słowa kluczowe: historia medycyny wojskowej; polska medycyna wojskowa; medycyna wojskowa w Poznaniu;

Key words: history of military medicine; Polish military medicine; Poznan military medicine.

Trwające obecnie dyskusje nad przebudową i modernizacją naszej armii pobudzają do różnych refleksji. Wiele uwagi poświęca się wojskowej służbie zdrowia, zwłaszcza bardzo zredukowanemu liczebnie korpusowi lekarzy wojskowych. Aby właściwie spojrzeć na to zagadnienie, trzeba zdać sobie sprawę z historycznych uwarunkowań terażniejszości. Jak pisał profesor Tadeusz Brzeziński, „jeśli nawet to, co współczesne jest doskonałe, to nie znaczy, że wszystko, co je poprzedziło, musiało być błędne lub przynajmniej gorsze”¹.

Każde badanie historyczne ma swój zakres rzeczowy, zakres czasowy oraz zakres przestrzenny, które stanowią — jak pisał filozof Arnold Toynbee — dające się pojąć pole historycznego badania².

Zakres rzeczowy to korpus lekarzy wojskowych zarówno tych na wysokich stanowiskach, jak i tych szeregowych nierzadko czasowo zmobilizowanych do służby wojskowej. Zakres czasowy wzorem mojego Mistrza i Nauczyciela, profesora Andrzeja Felchnera, ograniczyłem dwoma wielkimi mobilizacjami: od Powstania Wielkopolskiego do mobilizacji we wrześniu 1939 roku³.

Zakres przestrzenny opracowania to obsady personalne wciąż zmieniających się struktur wojskowej służby zdrowia, działalność lecznicza, naukowa, społeczna kadry medycznej okręgu poznańskiego oraz możliwości kształcenia podyplomowego. Kilka zdań pragnąłbym poświęcić realiom pracy Szpitala Okręgowego jako wiodącej jednostce medycznej wojskowej służby zdrowia w omawianym okresie, korzystając z opracowań lekarzy kierujących tą placówką w owym czasie⁴.

Powstanie Wielkopolskie było pierwszym udanym zbrojnym wystąpieniem Polaków przeciwko zaborcy. Skomplikowana sytuacja polityczna i nasilająca się aktywność strony niemieckiej doprowadziły do ra-

dykalizacji nastrojów w Poznaniu i w Wielkopolsce⁵. Wbrew stanowisku Naczelnej Rady Ludowej (NRL), która skłaniała się ku rozwiązaniom negocjacyjnym, do zamieszek doszło w czasie demonstracji związanych z przyjazdem Ignacego Paderewskiego do Poznania w dniach 26 i 27 grudnia 1918 roku⁶. Pierwszą ofiarą powstania był polski robotnik Franciszek Ratajczak, który, postrzelony śmiertelnie w brzuch, zmarł w szpitalu, nie odzyskawszy przytomności⁷. W całej Wielkopolsce, a zwłaszcza w rejonach, gdzie przeważała ludność polska, rozbrajano wojska niemieckie i usuwano administrację zaborcy.

W połowie stycznia NRL przejęła oficjalnie władzę nad wyzwolonymi terenami. Jednak w połowie stycznia Niemcy zgromadzili znaczne siły i rozpoczęli przygotowania do ofensywy przeciwko powstańcom. Utworzona po wybuchu powstania Służba Straży i Bezpieczeństwa, dowodzona przez komendanta Mieczysława Palucha⁸, została wówczas przekształcona w regularną armię, którą dowodził major Stanisław Taczak⁹. Jego autorytet, czy to ze względu na niski stopień wojskowy, czy też na umiejętności organizacyjne, był niewielki. Dlatego Naczelna Rada Ludowa zwróciła się do Marszałka Józefa Piłsudskiego o przysłanie dowódcy dla tworzonej armii. Wybór padł na generała Józefa Dowbora-Muśnickiego z armii rosyjskiej, byłego dowódcę I Korpusu Polskiego,

⁵ J. Topolski: *Dzieje Polski*, PWN, Warszawa 1977, s. 629.

⁶ Do zamieszek doszło w czasie wiecu przed hotelem Bazar, z którego okien przemawiał Ignacy Paderewski w dniu 27 grudnia 1918 roku. J. Alkiewicz: *Służba sanitarna w Powstaniu*, „Nurt”, 1977, 12, s. 7.

⁷ W bezpośredniej relacji świadka porucznika sanitarnego rezerwy Bolesława Andersza pierwszym rannym był Andrzejewski, który „wnętrzości miał podziurawione kulami tak, że krótko po operacji wyzionął ducha”. *Poprzez linię z rannymi do Szpitala Wojskowego*, „Powstaniec Wielkopolski” z 1 lipca 1927 roku, 13, s. 5.

⁸ Spotykamy zwłaszcza w opracowaniach popularnonaukowych i prasowych wzmianki, że był pierwszym dowódcą powstania 1918 roku. Fakt ten nie jest jednak prawdziwy ze względu na to, iż formacja, którą dowodził nie miała charakteru wojskowego, lecz była raczej służbami porządkowymi.

⁹ Jego imieniem nazwana jest jedna z ulic w Poznaniu.

¹ T. Brzeziński: *Miejsce i rola historii medycyny w naukach medycznych*, „Annales Academiae Medicae Lodiensis”, Łódź, 1981, 22, supl. 22, s. 12.

² R.H. Popkin: *Filozofia*, Zysk i S-ka, Poznań 1994, s. 279.

³ A. Felchner: *Służba zdrowia Wojska Polskiego (od jesieni 1918 do mobilizacji 1939 roku)*, Rozp. hab. UŁ, Łódź 1990.

⁴ L. Strehl: *Historja 7 Szpitala Okręgowego*, Lek. Wojsk., 1933, 21, s. 5.

który 16 stycznia 1919 roku objął dowodzenie armią powstańczą¹⁰.

Rosnąca w szybkim tempie armia wielkopolska liczyła ponad 70 tysięcy ludzi¹¹. W wyniku sukcesów na froncie i intensywnych działań dyplomatycznych, 16 lutego 1919 roku przerwano działania wojenne i niedługo później podpisano traktat pokojowy, który akceptował linię graniczną, wywalczoną przez powstańców. Tym samym spełniło się: „to — za co dziadowie nasi walczyli ofiarnie, lecz bezskutecznie, to — czego ojcowie nasi pragnęli, co matki i siostry spoczywające w grobach nie zdołały dla siebie wymodlić... to stało się rzeczywistością, cudem prawdziwym, o jakim każdy z nas marzył, w którego wcielenie się mało kto z nas wierzył”¹².

Badając ten okres dziejów Wielkopolski, nie sposób nie wspomnieć o roli i zadaniach, jakie w powstaniu spełniała służba zdrowia. Aby tak duża armia mogła prawidłowo funkcjonować, musiała otrzymać dobre zabezpieczenie sanitarno-medyczne. Pod pojęciem zabezpieczenia medycznego działań bojowych rozumiemy całość sił i środków medycznych i sanitarnych zgromadzonych w celu zapobiegania chorobom, udzielania pomocy ran- nym oraz ich rehabilitacji. Najważniejszymi elementami są: wykwalifikowana kadra medyczna, szpitale z zapleczem oraz środki materiałowego zabezpieczenia sanitarno-medycznego.

Na czele służby sanitarnej stał Inspektor Sanitarny, któremu podlegały pod względem organizacyjnym, personalnym i fachowym wszystkie służby sanitarne, zarówno na froncie, jak i na zapleczu. Na to najwyższe stanowisko powołano w dniu 11 stycznia 1919 roku

¹⁰ Generał Józef Dowbor-Muśnicki urodził się w 1867 roku w Grabowie w Ziemi Sandomierskiej, w rodzinie ziemiańskiej. Po krótkim okresie nauki w gimnazjum w Radomiu wstąpił w wieku 14 lat do korpusu kadetów w Petersburgu, a następnie kontynuował naukę w szkole wojskowej w cesarskiej akademii Sztabu Generalnego. Przechodził wszystkie szczeble kariery wojskowej. W 1914 roku został mianowany pułkownikiem za zasługi na froncie austriackim w Polsce. W 1917 roku został mianowany generałem i objął dowództwo I Korpusu Polskiego w Rosji. Zdemobilizowany w 1918 roku wrócił do rodzinnego Staszowa, a w styczniu 1919 roku przebywał na zaproszenie Naczelnej Rady Ludowej w uzgodnieniu z Józefem Piłsudskim w Poznaniu i objął dowództwo wojsk powstańczych. Fakt ten był możliwy po podpisaniu szczegółowego układu między generałem a NRL. Po zakończeniu działań wojennych wskutek różnicy zdań z władzą cywilną podał się do dymisji. Osiedlił się w majątku Lusowo pod Poznaniem. Umarł w 1937 roku i został pochowany na cmentarzu w majątku. Córka generała była pilotem wojskowym w latach 30 XX wieku i została zamordowana w Katyniu. P. Bauer: *Generał Józef Dowbor-Muśnicki (1867–1937)*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1988.

¹¹ W niektórych opracowaniach spotykamy nawet liczbę 90 tysięcy. K. Rzepecki: *Powstanie grudniowe w Wielkopolsce 27.12.1918*, Wielkopolska Księgarnia Nakładowa, Poznań 1919, s. 159.

¹² K. Rzepecki: *op. cit.*, s. 158.

doktora Ireneusza Wierzejewskiego, któremu nadano stopień generała podporucznika¹³. Przed wybuchem powstania był on niemieckim inspektorem sanitarnym, a jeszcze przed powołaniem na to stanowisko zorganizował w budynku Szpitala Głównego urząd sanitarny i biuro werbunkowe dla lekarzy i farmaceutów¹⁴. Adiutantem inspektora sanitarnego był kapitan lekarz Michał Groblewski. Wydział personalny Sanitariatu prowadził podpułkownik lekarz Kazimierz Wilczewski. Departamentem Sanitarnym Inspektoratu Sanitarnego kierował generał podporucznik lekarz Józef Grobelny. Adiutantem Szefa Departamentu Sanitarnego był kapitan lekarz Czesław Bydątek. Sprawami lecznictwa szpitalnego poza Poznaniem zajmował się podpułkownik lekarz Roman Suszyński. Kierownikiem Wydziału Aptekarskiego był major aptekarz Władysław Woliński¹⁵. Inspektorat Sanitarny i Departament Sanitarny mieściły się w Poznaniu przy ulicy Maształarskiej 8 na drugim piętrze (dawny hotel Friedrichshof).

Mimo że do realizacji tych celów powołano do służby wojskowej wszystkich lekarzy do 50 roku życia, nowo utworzony Inspektorat borykał się z poważnymi trudnościami kadrowymi. Dlatego też główną uwagę w czasie działań bojowych koncentrowano na dużych operacjach wojskowych, gdzie spodziewano się znacznych strat

¹³ Ireneusz Wierzejewski urodził się w dniu 24 marca 1881 roku w niezamożnej rodzinie leśniczego w Buku koło Poznania. Ukończył gimnazjum w Poznaniu, a po uzyskaniu stypendium Kurii Biskupiej udał się na studia do Berlina i Monachium. W 1908 roku uzyskał dyplom lekarza i podjął pracę w Klinice Ortopedycznej w Berlinie. W 1910 roku w Lipsku uzyskał doktorat z medycyny. Bardzo zdolny, pracowity, o ujmującej powierczowości. Swoją postawą zjednał sobie Niemców do tego stopnia, że w 1911 roku powierzyli mu zorganizowanie działu ortopedycznego na Wszechświatowej Wystawie Higienicznej w Dreźnie. Po powrocie do Poznania towarzystwo „Caritas” powierzyło mu zorganizowanie, a następnie kierowanie zakładem ortopedycznym, który powstał z fundacji Gąsiorowskich. Swoje doświadczenia wojskowe nabywał w czasie pracy w Szpitalu Głównym, należącym w tym czasie do Niemców, co było przydatne tym bardziej, iż nigdy w wojsku nie służył. 19 stycznia 1919 roku mianowany Inspektorem Sanitarnym Wojsk Powstańczych. Kierowana przez niego służba zdrowia powstania przekształciła się w formację sanitarną na najwyższym poziomie. Po zakończeniu działań wojennych w 1921 roku został kierownikiem Kliniki Ortopedycznej zaraz po jej utworzeniu. Był bardzo wrażliwym człowiekiem, miłośnikiem śpiewu i muzyki. Zmarł po długotrwałej chorobie nerek w Poznaniu 8 marca 1930 roku. P. Stawecki: *Słownik biograficzny generałów WP 1918–1939*, Bellona, Warszawa 1989, s. 4.

¹⁴ L. Strehl: *op. cit.*, s. 5, 411.

¹⁵ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej CAW), zesp. Dowództwo Główne Sił Zbrojnych w byłym zaborze Pruskim. Rozkaz Dzienny Nr 6. CAW, zesp. Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich, Szef Sanitarny Oddział IV, 19, Raport Nr 2 oficera łącznikowego do spraw sanitarnych przy Dowództwie Głównym Sił Zbrojnych w byłym zaborze pruskim.

w ludziach. Mniejsze akcje zbrojne lub lokalne starcia były zabezpieczane przez lokalne władze i dowódców oddziałów współdziałających z cywilną służbą zdrowia.

Po dokonaniu mobilizacji w marcu 1919 roku w Armii Wielkopolskiej służyło 219 lekarzy medycyny, 23 lekarzy dentyistów i 25 aptekarzy. Ponadto wcielono 1300 podoficerów sanitarnych i sanitariuszy (nie wliczając w to sanitariuszy noszowych)¹⁶.

Ogólna liczba łóżek, którą dysponowała służba zdrowia wojsk powstańczych, wynosiła około 6250, z czego w stolicy Wielkopolski była prawie połowa¹⁷. Poznań był głównym ośrodkiem leczniczym ze względu na fakt, że były tu reprezentowane wszystkie dostępne w tym czasie dziedziny medycyny. Trafiali więc tutaj wszyscy ci, którzy wymagali leczenia specjalistycznego.

Podstawowym zakładem był Szpital Główny. Mieścił się w trzypiętrowym budynku oraz licznych barakach usytuowanych na zapleczu przy ulicy Królewskiej. Posiadał etatowo 444 łóżek, jednak w czasie działań powstańczych, w zależności od potrzeb, liczba ta była zwiększana do 700. Były to oddziały chirurgiczne, okulistyczne, chirurgii szczękowej i psychiatryczne. W budynku głównym znajdowały się dwie sale operacyjne na piętrze, oddział chirurgiczny oraz administracja szpitala i jego filii. Oddziały okulistyczny, chirurgii szczękowej i psychiatryczny znajdowały się w barakach na zapleczu. W szpitalu był gabinet rentgenowski i laboratorium, a także apteka, która zaopatrywała szpital i jego filie w leki.

Naczelnym Chirurgiem Szpitala Głównego został major doktor Kazimierz Nowakowski, który w praktyce sprawował funkcję Komendanta, mimo iż do stycznia 1919 roku Komendantem szpitala pozostawał lekarz niemiecki¹⁸. Szpital, oprócz prowadzonej na bieżąco dzia-

łalności leczniczej, spełniał wiele dodatkowych funkcji. Wyposażał punkty opatrunkowe w mieście w poszczególne dzielnice: na Wildzie, Chwaliszewie, Łazarzu, Jeźycach i Starym Rynku, skąd ranni byli ewakuowani do szpitala lub jego filii. Siłami personelu szpitala organizowane były polowe formacje sanitarne, takie jak szpitale polowe, kompanie sanitarne i pociągi sanitarne, które wyruszały na front. Był wreszcie głównym szpitalem ewakuacyjnym dla całego frontu i do końca czerwca 1919 roku przyjął ponad 950 rannych i chorych. Przez cały okres działań wojennych w szpitalu odbywały się kursy sanitarne, 1 marca 1919 roku miało tam miejsce zaprzysiężenie oficerów sanitarnych w obecności dowódcy Armii Wielkopolskiej generała Józefa Dowbora-Muśnickiego.

Sprawami organizacji i szkolenia w Szpitalu Głównym zajmował się major lekarz Adam Karwowski¹⁹. Obsada personalna szpitala składała się z 11 lekarzy i 18 pielęgniarek. Jako ciekawostkę należy przytoczyć fakt, że mimo działań wojennych przeciwko Niemcom, jeszcze do kwietnia 1919 roku w Szpitalu Głównym pracowało dwóch lekarzy niemieckich²⁰. Obsada personalna szpitala w czerwcu 1919 roku wyglądała następująco:

- komendantem szpitala był major lekarz Tadeusz Szulc;
- ordynatorem oddziału chirurgicznego: major lekarz Jerzy Król;
- asystentami oddziału chirurgicznego: kapitan lekarz Franciszek Nowak i porucznik lekarz Antoni Bukold;
- ordynatorem oddziału neurologiczno-psychiatrycznego: kapitan lekarz Stanisław Górny;
- ordynatorem oddziału ocznego: porucznik lekarz Witold Kapuściński;
- asystentami oddziału ocznego: porucznik lekarz Stefan Noszczyński i lekarze: Kazimierz Szymanowski oraz Jan Stasiński;
- kierownikiem gabinetu rentgenowskiego: kapitan lekarz Tadeusz Alkiewicz.

W czasie wojennym szpitale wojskowe w Poznaniu stanowiły filię Szpitala Głównego ze wspólną administra-

wersytetu Poznańskiego. Umarł w 1950 roku. J. Alkiewicz: *Służba sanitarna w Powstaniu*, „Nurt”, 1977, 12, s. 8.

¹⁹ Doktor Adam Karwowski w czasie Powstania Wielkopolskiego był majorem, po jego zakończeniu pozostał w służbie czynnej. W 1922 roku awansował do stopnia pułkownika. Po odejściu do rezerwy pracował w Uniwersytecie Poznańskim, gdzie został w 1929 roku profesorem. J. Alkiewicz: *op. cit.*, s. 8.

²⁰ S. Rudzki: *Zarys historii szpitalnictwa wojskowego w Polsce*, Warszawa 1927, s. 470.

¹⁶ J. Basiński: *Zabezpieczenie sanitarno-medyczne oddziałów powstańczych walczących na froncie północnym Powstania Wielkopolskiego (28 grudnia 1918 r. do 17 stycznia 1920 r.)*, [w:] B. Polak: *Gniezno i Ziemia Gnieźnieńska. Walka o wolność narodu i społeczeństwa 1918–1945*, Urząd Miejski, Gniezno 1978, s. 204.

¹⁷ CAW, Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego, Szef Sanitarny, t. 19 i 20, dokładnie 6248 łóżek.

¹⁸ Kazimierz Nowakowski urodził się w 1879 roku w Inowrocławiu. Po ukończeniu gimnazjum studiował medycynę w Lipsku, gdzie w 1906 roku uzyskał stopień doktora medycyny. Do 1910 przebywał w Berlinie i Kolonii, gdzie specjalizował się w chirurgii. W 1906 odbywał służbę wojskową w armii niemieckiej jako „podlekarz”. W roku 1914, będąc chirurgiem szpitala niemieckiego, walczył na froncie francuskim. W 1917 roku został przydzielony do poznańskiego Szpitala Fortecznego jako chirurg. Pracował tam do wybuchu powstania. Został Naczelnym Chirurgiem szpitala i otrzymał stopień majora Wojska Polskiego. Po powstaniu w 1923 roku za zasługi wojskowe otrzymał stopień pułkownika, a za zasługi naukowe stopień docenta Uniwersytetu Poznańskiego. W czasie drugiej wojny światowej pomagał partyzantom na Kielecczyźnie. W 1945 roku zostaje tytularnym profesorem Uni-

cją i zaopatrzeniem. Liczba filii zmieniała się w zależności od potrzeb: jedne były otwierane, a inne zamykane.

W poniższej tabeli przedstawiono komendantów filii Szpitala Głównego.

TAB. 1. Komendanci filii Szpitala Głównego na dzień 1 sierpnia 1919 roku

LP.	NR FILII	KOMENDANT
1	1	porucznik lekarz A. Idaszewski
2	3	major lekarz A. Karwowski
3	4	lekarz kontraktowy A. Skrzyński
4	5	major lekarz H. Centowski
5	6	lekarz kontraktowy K. Markus
6	8	major lekarz W. Nowakowski
7	10	kapitan lekarz Z. Dymiński
8	13	porucznik lekarz J. Pyszkowski
9	15	major lekarz L. Mieczkowski
10	16	major lekarz J. Pomorski
11	17	porucznik lekarz L. Kubiak
12	18	major lekarz L. Parczewski

Źródło: J. Basiński: *Zaplecze i środki sanitarno-medyczne wojsk sanitarnych Powstańczej Armii Wielkopolskiej*, Arch.Hist.Med., 1979, 42, 2, s. 160.

Inspektorat sanitarny dysponował także szpitalami poza Poznaniem. Leczeniem żołnierzy na prowincji zajmowały się szpitale w Inowrocławiu, Gnieźnie i Ostrowie Wielkopolskim. Były to duże szpitale, liczące ponad 300 łóżek każdy. Posiadały wszystkie podstawowe oddziały, a w wypadkach wątpliwych chorzy byli odsyłani do Szpitala Głównego. Pięć innych szpitali wojskowych w terenie posiadało od 100 do 300 łóżek. Były to placówki w Krotoszynie, Wrześni, Pleszewie, Szamotułach i w Wolsztynie. Pozostałe jednostki były placówkami liczącymi poniżej 100 łóżek. Komendantów tych szpitali przedstawia TAB. 2.

TAB. 2. Komendanci szpitali w terenie w dniu 1 sierpnia 1919 roku

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	KOMENDANT
1	Czarnków	porucznik lekarz H. Sikorski
2	Oborniki	doktor M. Stefanowicz
3	Puszczykowo	doktor M. Szulc
4	Gniezno	podpułkownik lekarz J. Musiał
5	Września	major lekarz S. Krzyżogórski
6	Śrem	kapitan lekarz S. Matuszewski
7	Kościan	kapitan lekarz C. Rogala

8	Wolsztyn	major lekarz W. Markowicz
9	Śmigiel	porucznik lekarz S. Markowski
10	Jarocin	kapitan lekarz L. Idaszewski
11	Gostyń	kapitan lekarz J. Michałowicz
12	Marysin	major lekarz J. Dirbach
13	Pleszew	major lekarz W. Likowski
14	Poniec	kapitan lekarz M. Nowakowski
15	Szczyplorno	major lekarz J. Anders
16	Krotoszyn	major lekarz W. Budzyński
17	Ostrów	major lekarz L. Adamczewski

Źródło: J. Basiński: *Zaplecze i środki sanitarno-medyczne wojsk sanitarnych Powstańczej Armii Wielkopolskiej*, Arch.Hist.Med., 1979, 42, 2, s. 164.

Opis działań lekarzy w Powstaniu Wielkopolskim przekracza ramy tego opracowania. Po zakończeniu działań powstańczych stosunkowo późno, bo dopiero 15 listopada 1919 roku przekształcono Dowództwo Główne Wojsk Polskich byłego zaboru pruskiego w Dowództwo Okręgu Generalnego — Poznań. Tuż po zjednoczeniu żołnierze wielkopolscy stanowili prawie 14% całego stanu osobowego ówczesnego Wojska Polskiego.

Rok 1921 przyniósł istotne zmiany w organizacji całego wojska, a tym samym i w wojskowej służbie zdrowia. Reorganizacja objęła wszystkie szczeble opieki medycznej. Departament Sanitarny został zredukowany do Szefa Departamentu i jego pomocnika oraz do wydziałów: ogólnie-organizacyjnego, higieny i lecznictwa, zaopatrzenia i aptekarstwa, a także superrewizyjno-inwalidzkiego. Pozostawiono niezmienną Centralną Składnicę Sanitarną²¹. Mającą duże zasługi i osiągnięcia na polu zwalczania epidemii Wojskową Radę Sanitarną przemianowano 27 sierpnia 1921 na Wojskowy Instytut Sanitarny²². Pierwszym jego szefem został generał brygady Antoni Religioni²³. Obszar całego kraju podzielono na Okręgi

²¹ W skład Wojskowego Instytutu Sanitarnego wchodził obok kierowników różnych placówek inspektorzy m.in.: oddziałów sanitarnych i zakładów sanitarnych, jak również Szkoła Aplikacyjna Korpusu Oficerów Służby Zdrowia. A. Felchner: *Służba*, s. 34.

²² C. Jeśmian: *Działalność Wojskowej Rady Sanitarnej w zakresie zapobiegania i zwalczania chorób zakaźnych w Wojsku Polskim*, Lek. Wojsk., 1995, supl. 4, s. 71.

²³ Antoni Ludwik Religioni żył w latach 1866–1939, generał brygady, doktor medycyny. Dyplom lekarski uzyskał w 1891 roku. Do zakończenia I wojny światowej służył w armii rosyjskiej, po zakończeniu działań w stopniu pułkownika przeszedł do Wojska Polskiego. W 1919 otrzymał awans na stopień generała brygady. Od 1920 roku został Szefem Sanitarnym DOG Warszawa. W latach 1921–1923 był Szefem Wojskowego Instytutu Sanitarnego. Od 1925 roku przeszedł w stan spoczynku. Poległ 1 września 1939 roku w Warszawie podczas bombardowań. P. Stawecki: *op.cit.*, s. 4

Korpusów o numeracji od I. do X. Korpus Poznański nosił numer VII. W skład sztabu każdego Okręgu Korpusu wchodziło Szefostwo Służby Zdrowia, składające się z trzech referatów, z których jeden zajmował się sprawami organizacyjnymi, lecznictwem i higieną, drugi sprawami zaopatrzenia, a trzeci sprawami inwalidów. Pierwszym powojennym Szefem Sanitarnym był generał doktor Józef Grobelny²⁴. W TAB. 3 przedstawiono obsadę personalną szefostwa.

TAB. 3. Obsada personalna Szefostwa Służby Zdrowia lekarzy pozostających na etacie minimalnym dla Okręgu Generalnego Poznań w okresie przejściowym I fazy demobilizacji (1921 r.)

LP.	STANOWISKO	OBSADA	ROK UR.	DATA POWOŁ.
1	Szef Sanitarny Okręgu Gen.	gen. dr Józef Grobelny	1873	15.11.1919
2	Z-ca Szefa Sanitarnego	płk dr Paweł Orszulok	1877	15.03.1919
3	Kier. Wydz. Opieki	płk dr Stefan Janiszewski	1868	21.10.1920
4	Kier. Referatu Org.-Mob.	kpt. dr Leon Kazimierz Strehl	1891	25.01.1919
5	Kier. Ref. Personalnego	kpt. Stanisław Sikora	1892	luty 1919

Źródło: Centralne Archiwum Wojskowe (dalej CAW), 1.300.62, t. 7. Oficerska lista ewidencyjna, załącznik do raportu ppłka Ludwika Sojki z 17 kwietnia 1921 roku.

Na szczeblu okręgu przewidziano szpital okręgowy i zapasową kompanię sanitarną. Niżej w hierarchii organizacyjnej były rejony sanitarne (w każdym po trzy). W każdym z nich znajdował się wojskowy szpital rejonowy, niektóre z nich posiadały filie. Kierownicy rejonów prowadzili nadzór nad personelem medycznym w podległych jednostkach i zakładach w obrębie swego terenu. Do innych zadań kierowników rejonu należało: prowadzenie przygotowania mobilizacyjne-

²⁴ Józef Edward Grobelny żył w latach 1873–1949, generał brygady Wojska Polskiego. Studiował w Berlinie, dyplom lekarski uzyskał w 1902 roku, a dyplom doktora medycyny w 1904. W latach 1903–1908 służył w armii pruskiej. Do wybuchu wojny praktykował w Pniewach. Zmobilizowany w 1914 roku walczył na froncie francuskim. Po powrocie do Wielkopolski wstąpił do wojsk powstańczych. W styczniu 1919 roku objął stanowisko zastępcy Szefa Sanitarnego wojsk powstańczych. 6 maja tego roku awansowany do stopnia pułkownika i generała brygady. 15 listopada 1919 roku został Szefem Sanitarnym DOG Poznań, a rok później Szefem Sanitarnym utworzonego DOK VII. W 1922 roku przeszedł w stan spoczynku i rozpoczął praktykę lekarską w Buku. Zmarł 21 marca 1949 roku w tym mieście i tam został pochowany. P. Stawicki: *op. cit.*, s. 127–128.

go, statystyki zachorowań oraz ewidencja zaopatrzenia medycznego.

Rejony sanitarne zarówno w okręgu poznańskim, jak i w całym Wojsku Polskim działały do 1924 roku. 25 kwietnia 1925 roku zatwierdzono nowy model organizacyjny wojskowej służby zdrowia. Likwidował on rejony sanitarne, przenosząc ich zadania na Szefa Sanitarnego Okręgu. W okresie istnienia rejonów sanitarnych stanowisko to piastował pułkownik, a następnie generał doktor Oktawian Pilecki²⁵. W TAB. 4 przedstawiono Szefów Sanitarnych Okręgu w latach 1919–1939.

TAB. 4. Szefowie Sanitarni Okręgu Korpusu VII

LP.	OSOBA	OKRES
1	gen. por. Józef Grobelny	do IX 1921
2	płk/gen. bryg. dr Oktawian Pilecki	IX 1921–IV 1927
3	płk dr Ludwik Jarociński	IV 1927–II 1930
4	płk dr Ksawery Maszadro	II 1930–II 1933
5	płk dr Wojciech Osmólski	II 1933–IV 1935
6	płk dr Bogusław Stroński	VI 1935–III 1938
7	płk dr Antoni Chelmiński	IV 1938–IX 1939

Źródło: CAW 1.300.9, t. 47, 48, 54, 55. Listy uposażenia oficerów na lata 1931–1939; A. Felchner: *Służba*, s. 416.

Organem kierowniczym niższego szczebla był lekarz garnizonu. Do roku 1930 etatowych lekarzy garnizonu miały: Kraków, Lwów, Poznań i Wilno, później pozostawiono ich tylko w Warszawie i Wilnie²⁶. Naczelnym lekarzem garnizonu Poznań był w okresie od września 1926 roku do 1930 roku major doktor Wiesław Świgoń²⁷. W TAB. 6 przedstawiono komendantów rejonów leczniczych do ich rozwiązania w 1924 roku.

²⁵ Oktawian Pilecki żył w latach 1870–1941, generał brygady, lekarz wojskowy. Studiował na Wydziale Lekarskim UJ w Krakowie, gdzie otrzymał stypendium wojskowo-lekarskie z obowiązkiem pełnienia czynnej służby w armii austriackiej. Dyplom doktorski otrzymał w 1897 roku. Pracował w szpitalach w Krakowie i Rzeszowie. W czasie I wojny światowej dostał się do niewoli rosyjskiej, gdzie pracował jako lekarz w szpitalach na Syberii. Po powrocie w 1918 roku w stopniu pułkownika wstąpił do Wojska Polskiego. Pełnił obowiązki Szefa Sanitarnego 1. i 4. Armii, a po zakończeniu działań bojowych został Szefem Sanitarnym DOG Kielce i Komendantem Szpitala Okręgowego nr 1 w Warszawie. Od 10 kwietnia 1922 był Szefem DOK VII w Poznaniu. 15 sierpnia 1924 roku został mianowany generałem brygady. W stan spoczynku przeszedł w 1927 roku i pracował jako lekarz stomatolog w Poznaniu. Zmarł w 1941 roku. P. Stawicki: *op. cit.*, s. 248.

²⁶ CAW 1.300.62, t. 10, J. Kawiński: *Dziesięciolecie Departamentu Zdrowia MSWojsk.*, Lek. Wojsk., 1928, 12, 5–6, s. 320.

²⁷ A. Felchner: *Służba*, s. 103.

TAB. 5. Lekarze Szpitala Okręgowego w okresie przejściowym I fazy demobilizacji (stan w dniu 17 kwietnia 1921 roku)

LP.	STOPIEŃ	IMIĘ I NAZWISKO	ROK UR.	PRZYNALEŻNOŚĆ DO ARMII ZABORCZYCH
1	płk lek.	Ludwik Adamczewski	1870	armia niemiecka — oficer rezerwy
2	płk lek.	Wojciech Grabowski	1865	armia niemiecka — oficer rezerwy
3	płk lek.	Józef Kroll	1873	armia niemiecka — oficer rezerwy
4	płk lek.	Leon Mieczkowski	1874	armia niemiecka — oficer rezerwy
5	płk lek.	Zygmunt Szarf	1873	armia niemiecka — oficer rezerwy
6	płk lek.	Kazimierz Wilczewski	1876	armia niemiecka — oficer zawodowy
7	płk lek.	Gustaw Zaręba	1871	legiony — oficer zawodowy armii AW
8	mjr lek.	Henryk Bętkowski	1883	armia niemiecka — oficer rezerwy
9	mjr lek.	Edmund Brzozowski	1873	nie służył
10	mjr lek.	Leon Drożyński	1881	armia niemiecka — oficer rezerwy
11	mjr lek.	Zygmunt Dymiński	1881	armia niemiecka — oficer rezerwy
12	mjr lek.	Kazimierz Nowakowski	1879	armia niemiecka — oficer rezerwy
13	mjr lek.	Mieczysław Nowakowski	1885	armia niemiecka — oficer rezerwy
14	mjr lek.	Michał Szulc-Rębowski	1883	armia niemiecka — oficer rezerwy
15	kpt. lek.	Tadeusz Alkiewicz	1891	armia niemiecka — oficer rezerwy
16	kpt. lek.	Stefan Glabisz	1882	armia austriacka — oficer rezerwy
17	kpt. lek.	Bolesław Hanasz	1890	armia niemiecka — oficer rezerwy
18	kpt. lek.	Aleksander Idaszewski	1889	armia niemiecka — oficer rezerwy
19	kpt. lek.	Henryk Jakliński	1884	armia austriacka — oficer rezerwy
20	kpt. lek.	Witold Kapuściński	1882	armia niemiecka — oficer rezerwy
21	kpt. lek.	Franciszek Łabędziński	1883	armia rosyjska — oficer rezerwy
22	kpt. lek.	Bolesław Olejniczak	1885	armia niemiecka — oficer rezerwy
23	kpt. lek.	Cezary Oremski	1887	armia niemiecka — oficer rezerwy
24	kpt. lek.	Hieronim Paszkiet	1884	armia niemiecka — oficer rezerwy
25	kpt. lek.	Zygmunt Słomiński	1890	armia niemiecka — oficer rezerwy
26	kpt. lek.	Bronisław Taberski	1889	armia niemiecka — oficer rezerwy
27	kpt. lek.	Wiktor Urbański	1892	armia niemiecka — oficer rezerwy
28	kpt. lek.	Bolesław Wieleński	1889	armia niemiecka — oficer rezerwy
29	por. lek.	Kazimierz Bross	1894	armia niemiecka — oficer rezerwy
30	por. lek.	Adam Czarniawski	1892	armia niemiecka — oficer rezerwy
31	por. lek.	Stanisław Janiszewski		armia niemiecka — oficer rezerwy
32	por. lek.	Stefan Karcholski	1888	armia niemiecka — oficer rezerwy
33	por. lek.	Lucjan Piórek	1891	armia niemiecka — oficer rezerwy
34	por. lek.	Czesław Rydwałek	1889	armia niemiecka — oficer rezerwy
35	por. lek.	Czesław Stęszewski	1893	armia niemiecka — oficer rezerwy
36	por. lek.	Leon Suszyński	1891	nie służył
37	por. lek.	Leopold Wiatrolik	1890	armia niemiecka — oficer rezerwy

Źródło: CAW 1.300.62, t. 7. Oficerska lista ewidencyjna.

TAB. 6. Komendanci rejonów sanitarnych w OK Poznań

LP.	REJON	KOMENDANT
1	Gniezno	płk dr E. F. Hein
2	Kalisz	ppłk dr C. Rogala
3	Poznań	płk dr L. Adamczewski

Źródło: J. Kawiński: *Dziesięciolecie Departamentu Zdrowia MSWojsk.*, Lek. Wojsk., 1928, 12, s. 5–6, 303–310; A. Felchner: *Służba*, s. 417.

Ogółem demobilizacji w okręgu poznańskim w okresie przejściowym podlegało 58 lekarzy. Większość z nich przeszła do pracy w cywilnej służbie zdrowia. Część otrzymała renty wojskowe i inwalidzkie.

W 1925 roku, po zlikwidowaniu Zakładu Leczniczko-Protezowego dla inwalidów wojennych, w skład szpitala okręgowego włączono wytwórnice protez, mieszczącą się w koszarach przy ulicy Bukowskiej²⁸. Warto wspomnieć, że w Poznaniu najwcześniej, bo już w 1919 roku, dwie z 12 filii Szpitala Głównego przy ulicy Gąsiorowskich i ulicy Marcinkowskiego (zwane zakładami ortopedycznymi nr 1 i nr 2) przeznaczono dla chorych pourazowych²⁹. Było to zasługą wybitnego ortopedy, późniejszego profesora Uniwersytetu Poznańskiego, generała doktora Ireneusza Wierzejewskiego³⁰. W 1920 roku utworzono Zakład Leczniczko-Protezowy, którego Komendantem, do rozwiązania w 1924 roku, był pułkownik doktor Gustaw Zaręba. W Zakładzie zatrudniano także jednego lekarza wojskowego i dwóch cywilnych, kontraktowych³¹. W 1927 roku poszczególne oddziały szpitala okręgowego, a także pracownie, nazwano imionami ludzi zasłużonych dla medycyny poznańskiej i polskiej. Trzeba nadmienić, iż wielu z nich jeszcze wówczas żyło, np. generał brygady

Zdzisław Hordyński-Juchnowicz, były inspektor generalny korpusu lekarzy wojskowych³². Innym żyjącym w tym czasie generałem, którego imię nosiła Przychodnia Stomatologiczna, był generał brygady profesor Franciszek Zwierzchowski³³. Żyli też wówczas profesor Odon Bujwid i nasza rodaczka pracująca we Francji — Maria Skłodowska-Curie. Sylwetkę innego generała patrona Wytwórni Protez profesora Ireneusza Wierzejewskiego przedstawiłem wcześniej. Przytaczam ten fakt, ponieważ zwykle imiona nadawano całym placówkom, a nie poszczególnym oddziałom. Sporym zaskoczeniem też jest fakt nadawania imion ludzi żyjących, gdyż raczej honorowano w ten sposób tych, którzy odeszli. Było to ewenementem na skalę kraju w okresie międzywojennym, a w dostępnych źródłach nie udało mi się znaleźć podobnego przypadku. TAB. 7 przedstawia wszystkie nazwiska.

TAB. 7. Nazwy nadane Oddziałom, Pracowniom i Przychodniom Szpitalnym we wrześniu 1927 roku dla uczczenia pamięci zasłużonych dla medycyny lekarzy i naukowców

LP.	NAZWA JEDNOSTKI	NADANE IMIĘ
1	Oddział Chirurgiczny	prof. dr. Rafała Czerwiakowskiego
2	Przychodnia Chirurgiczna	prof. Ludwika Rydygiera
3	Oddział Chorób Wewnętrznych	prof. dr. Karola Kaczkowskiego
4	Oddział Chorób Usznych	prof. Antoniego Jurasza

²⁸ Zdzisław Hordyński-Juchnowicz żył w latach 1857–1929, tytułarny generał dywizji i doktor medycyny. Dyplom lekarski uzyskał w 1881 roku na UJ w Krakowie. Po kilku latach służby w różnych pułkach austriackich oddelegowany do Kliniki Chirurgicznej prof. L. Rydygiera w Krakowie, gdzie został Kierownikiem Oddziału Chirurgicznego i Komendantem Szpitala Garnizonowego w tym mieście. Od 1906 roku wykładał w Wiedniu w Wojsko-Lekarskiej Szkole Aplikacyjnej. W 1911 roku awansowany do stopnia generała brygady, rok później został Komendantem tej Szkoły. W 1915 roku przeszedł w stan spoczynku. W 1918 wstąpił do Wojska Polskiego, gdzie został Szefem Departamentu Sanitarnego. Po przejściu do rezerwy zamieszkał we Lwowie — tam zmarł w 1929 roku. P. Stawecki: *op. cit.*, s. 138.

²⁹ Franciszek Zwierzchowski żył w latach 1873–1949, generał brygady, doktor medycyny. W 1891 wstąpił do Akademii Wojsko-Medycznej w Petersburgu, po której ukończeniu od 1896 roku był ordynatorem Kliniki Chirurgicznej. Kontynuował studia w Paryżu, Berlinie i Wiedniu. Od 1902 roku docent Kliniki Dziecięcej w Petersburgu, a następnie profesor. W 1918 roku wstąpił do Wojska Polskiego, w 1919 roku został awansowany do stopnia generała brygady. W latach 1920–1924 był Szefem Departamentu Sanitarnego MSWojsk. W 1927 roku przeszedł w stan spoczynku i pracował jako dyrektor uzdrowiska „Jurata” na Helu. Po wojnie był profesorem na Wydziale Stomatologii Uniwersytetu Łódzkiego, a w latach 1947–1949 dziekanem tego Wydziału. Zmarł w Łodzi w 1949 roku. P. Stawecki: *op. cit.*, 370.

²⁸ I. Strehl: *op. cit.*, s. 416.

²⁹ A. Felchner: *Polskie szpitale ortopedyczne i zakłady rehabilitacyjne dla inwalidów (1918–1939)*. W 75 lecie odzyskania niepodległości, Kwart. Ortop., 1933, 4, s. 1.

³⁰ W 1920 roku na terenie całej Rzeczypospolitej liczba zarejestrowanych inwalidów wynosiła: szeregowych 160 441, oficerów 60 445. W tym w Poznańskim było zarejestrowanych 35 093, a pobierających renty 29 894. Zaopatrzenie inwalidów w byłym zaborze pruskim regulowały przedtem przepisy niemieckie, a w celu zrównania z innymi obszarami Rzeczypospolitej wydano:

— ustawę sejmową z dnia 29 lipca 1920 roku (Dz. Ust. P.61(20), rozszerzoną odnośnie do byłego zaboru pruskiego rozporządzeniem MS Woj. (Dz. Ust. 99) 1920 p. 622;

— przepisy wykonawcze do powyższego rozporządzenia (Dz. Ust. 114, 20 p. 755) CAW 1.300.62, t. 7. Pismo Szefa Sekcji Opieki MSWoj. z 12 lutego 1921 roku.

³¹ Podobne zakłady były w Warszawie, Krakowie, Lwowie. W Poznaniu działała cywilna Klinika Ortopedyczna w składzie Uniwersytetu Poznańskiego. R. Meissner, J. Hasilk: *Polski wkład w medycynę światową*, Wydawnictwo AM, Poznań 1989, s. 164.

5	Oddział Chorób Ocznych	dr. Zdzisława Hordyńskiego-Juchnowicza
6	Oddział Chorób Kobięcych	prof. Mikołaja Mianowskiego
7	Oddział Chorób Zakaźnych	prof. Alfreda Sokołowskiego
8	Oddział Chorób Nerwowych	prof. Józefa Babińskiego
9	Oddział Chorób Psychiatrycznych	prof. Jana Mazurkiewicza
10	Oddział Chorób Skórnych	prof. Włodzimierza Łukaszewicza
11	Przychodnia Dentystyczna	prof. Franciszka Zwierzchowskiego
12	Pracownia Rentgenologiczna	prof. Marii Skłodowskiej-Curie
13	Pracownia Bakteriologiczna	prof. Odonu Bujwida
14	Wytwórnia Protez	prof. Ireneusza Wierzejewskiego

Uwaga: Dr Z. Hordyński-Juchnowicz (5), prof. F. Zwierzchowski (11) i prof. J. Wierzejewski (14) byli generałami.

Źródło: L. Strehl: *Historja*, s. 5, 416.

Na tzw. etacie minimalnym, na okres przejściowy w fazie demobilizacji, byli następujący oficerowie:

- major lekarz Władysław Sobiecki,
- kapitan lekarz Bronisław Skowroński,
- porucznik lekarz Seweryn Chmielewski.

Pozostali oficerowie zostali stopniowo zdemobilizowani³⁴.

Słów kilka wypada poświęcić sylwetce pierwszego Komendanta Kadry Zapasowej pułkownikowi doktorowi Leonowi Kazimierzowi Strehlowi. Urodził się 6 sierpnia 1891 roku w Czernicach na Pomorzu. Od drugiego roku życia mieszkał w Poznaniu. Po ukończeniu gimnazjum humanistycznego uzyskał świadectwo dojrzałości. Podjął studia na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Monachijskiego, a następnie na Uniwersytecie Berlińskim i Lipskim. Wybuch I wojny światowej uniemożliwił mu ukończenie studiów. Do 1919 roku, wcielony przymusowo do Armii Niemieckiej, walczył w jej szeregach na stanowisku podlekarza. Po ucieczce z Armii Pruskiej wstąpił do wojsk powstańczych i walczył w 11. Pułku Strzelców Wielkopolskich aż do zakończenia powstania. Odnaczył

się poświęceniem i odwagą. Po zakończeniu walk złożył na Uniwersytecie Warszawskim egzaminy i 23 lipca 1919 roku uzyskał dyplom lekarski³⁵. Kontynuował służbę wojskową w Szefostwie Sanitarnym DOK w Poznaniu. Brał udział w III Powstaniu Śląskim, gdzie za ofiarność został odznaczony Krzyżem Walecznych i awansowany do stopnia majora. Po powrocie do Poznania, 24 marca 1922 uzyskał na Uniwersytecie Warszawskim tytuł doktora medycyny. W grudniu 1925 roku został dowódcą Batalionu Sanitarnego, a w latach 1934–1937 był Szefem Sanitarnym OK. VII, następnie VIII. — w Toruniu i I. w Warszawie. W 1928 roku został podpułkownikiem, a w 1935 roku pułkownikiem. We wrześniu 1939 roku został Szefem Sanitarnym Armii Łódź. W czasie obrony Warszawy był szefem sanitarnym utworzonej 8 września Armii „Warszawa”³⁶. Po kapitulacji stolicy pełnił funkcje kierownicze w Szpitalu Ujazdowskim i Maltańskim oraz w służbie zdrowia ZWZ–AK³⁷. Po wojnie powrócił do czynnej służby w Wojsku Polskim. Powołany na stanowisko Szefa Lecznictwa w Departamencie Służby Zdrowia MON, pracował aż do emerytury, do 60 roku życia. Działał w PCK i innych organizacjach społecznych. Umarł, kończąc jakże bogate i pełne poświęcenia dla wojskowej służby zdrowia życie, 1 września 1960 roku. Był niewątpliwie wzorem dla całej rzeszy lekarzy wojskowych³⁸.

Inną wybitną postacią pośród lekarzy wojskowych dwudziestolecia międzywojennego w Poznaniu był dłu-goletni komendant szpitala pułkownik Teofil Kazimierz Kucharski. Urodził się w Jaszczewie 6 lutego 1889 roku. Był jednym z 14 rodzeństwa, ojciec kowal, matka z domu Braun była siostrą profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego. W latach 1907–1913 studiował na Wydziale Lekarskim UJ w Krakowie, uzyskując tytuł doktora medycyny³⁹. W roku 1914 pracował jako sekundariusz w szpitalu w Nowym Sączu i wstąpił do Legionów. W 1915 roku został mianowany na stopień porucznika i rozpoczął służbę w 4. Pułku Piechoty w Nowym Sączu. W 1917 roku został wcielony do Wojska Austriackiego, służył na froncie siedmiogrodzkim i w szpitalu w Wadowicach. 10 listopada 1918 roku wstąpił do Armii Polskiej, w której do 1924 roku pracował jako lekarz pułkowy. W 1924 roku został przeniesiony do Wojskowego Instytutu Sanitarnego, gdzie specjalizował

³⁵ CAW Teczka akt personalnych nr 16685.

³⁶ T. Brzeziński: *Służba zdrowia w obronie Warszawy we wrześniu 1939 roku*, Biul. WAM, 1967, supl. 1, 6, s. 155.

³⁷ C. Sadowski: *Nieujarzmione miasteczko*, Arch. Hist. Med., 1969, 1, s. 7.

³⁸ T. Brzeziński: *Miejsce*, s. 22.

³⁹ Zaświadczenie Rektoratu UJ nr L3994/48 z dnia 8 kwietnia 1948 roku podpisane przez rektora Tadeusza Marchlewskiego wydane dla Państwowego Zakładu Emerytalnego (w posiadaniu autora).

³⁴ CAW 300.1.62, t. 7. Listy oficerów pozostających na etacie minimalnym w DOG Poznań w okresie przejściowym I fazy demobilizacji.

TAB. 8. Obsada personalna Szpitala Okręgowego w październiku 1930 roku

LP.	STANOWISKO	STOPIEŃ, IMIĘ I NAZWISKO	DATA OBJĘCIA
1	Komendant	ppłk dr Teofil Kucharski	marzec 1929
2	Starszy Ordynator Oddziału Skórno-Wenerycznego	ppłk dr Leon Drożyński	1922
3	Starszy Ordynator Oddziału Chirurgicznego	mjr dr Tadeusz Bętkowski	grudzień 1925
4	Kierownik Pracowni Rentgen.	mjr Stanisław Kozłowski	marzec 1925
5	Ordynator Oddziału Ginekologicznego	mjr Felicjan Wołkowiński	maj 1927
6	Starszy Ordynator Oddziału Laryngologicznego	mjr dr Jan Małuj	grudzień 1925
7	Starszy Ordynator Oddziału Neurologicznego	mjr dr Mieczysław Naramowski	styczeń 1928
8	Starszy Ordynator Oddziału Wewnętrznego	mjr Stanisław Linke	sierpień 1929
9	Kierownik Pracowni Bakteriologicznej	mjr Roman Pisarczyk	maj 1925
10	Kierownik Apteki Szpitalnej	mjr apt. Władysław Woliński	grudzień 1925
11	Kwaternistrz Szpitala	kpt. Bogdan Siemiejewski	styczeń 1927
12	Młodszy Ordynator Oddziału Wewnętrznego	kpt. lek. Henryk Ciszewicz	styczeń 1928
13	Płatnik Szpitala	por. Stanisław Otworowski	styczeń 1929
14	Starszy Ordynator Oddziału Ocznego	por. lek. Witold Waligórski	marzec 1925
15	Oficer Materiałowy	por. Stanisław Waclawiak	marzec 1925
16	Stażysta	ppor. lek. Romuald Grabowski	wrzesień 1929
17	Dentysta	lek. Maria Waligórska	styczeń 1927
18	Dentysta	lek. Stefania Jaworska	maj 1929
19	Lekarz Kontraktowy	lek. Teresa Jarocińska	nie ustalono
20	Lekarz Kontraktowy	lek. Henryk Bajrowski	nie ustalono

Zródło: CAW 1.350.9, t. 47, s.180 p 1198. Listy uposażeń, za październik 1930 roku. 1.350.9, t. 48; A. Felchner: *Służba*, s. 423; L. Strehl: *Historja*, s. 417; *Lista starszeństwa oficerów zawodowych korpusu sanitarnego*, Warszawa 1934, s. 6; *Rocznik oficerski 1924*, Warszawa 1924, s. 1007; Notatki własne autora.

się w chorobach wewnętrznych. Po uzyskaniu specjalizacji w 1926 roku został Starszym Ordynatorem Oddziału Wewnętrznego w Szpitalu Okręgowym w Poznaniu. W 1929 roku został Komendantem Szpitala i pełnił tę funkcję do mobilizacji w 1939 roku⁴⁰.

W czasie kampanii wrześniowej pułkownik Kucharski był Szefem Sanitarnym Armii Poznań i z nią dotarł do Warszawy. Do 31 marca 1940 roku był Komendantem Szpitala Ujazdowskiego, a następnie Kierownikiem Naukowym Oddziałów Wewnętrznych tegoż Szpitala⁴¹. Wykłady pułkownika Kucharskiego z zakresu chorób wewnętrznych były wysoko oceniane⁴². Ich tematem

była propedeutyka chorób wewnętrznych w wymiarze 24 godzin w semestrze⁴³. Po wybuchu powstania został ponownie Komendantem Szpitala i jego zasługą jest wyprowadzenie Szpitala bez strat w ludziach z walczącej Warszawy⁴⁴. Po krótkim pobycie w Krakowie wrócił do Poznania i wstąpił do Wojska Polskiego. Został mianowany Komendantem Szpitala Wojskowego w Poznaniu, który od podstaw organizował.

Ciekawie przedstawiało się uposażenie kadry i pracowników szpitala. W TAB. 10 przedstawiono porównanie wysokości pensji w złotych w 1930 roku różnych grup zawodowych placówki. Dane te są porównaniem orientacyjnym, gdyż wysokość uposażenia zależała od stażu pracy, stopnia wojskowego i etatu.

⁴⁰ Obszernie życie i karierę pułkownika Kucharskiego opisano w opracowaniu: K. Janicki, R. Stankiewicz: *Pułkownik profesor Teofil Kazimierz Kucharski — w czterdziestolecie śmierci*, Arch. Hist. i Fil. Med., 1997, 60, 1, s. 21–25.

⁴¹ S. Dąbrowski: *Wspomnienie o pułkowniku profesorsze dr med. Teofilu Kucharskim*, Arch. Hist. Med., 1983, 46, 3, s. 371.

⁴² S. Dąbrowski: *Z dziejów tajnego nauczania chorób wewnętrznych na oddziale VI-E Szpitala Ujazdowskiego w Warszawie w latach II Wojny Światowej*, Arch. Hist. Med., 1983, 46, 3, s. 227.

⁴³ B. K. Wróblewski: *Ocalić od zapomnienia*. Kwart. Ortop. 1994, supl. 1, s. 15.

⁴⁴ E. Chrościelewski: *Tajny Wydział Lekarski Uniwersytetu Ziemi Zachodnich*, Przegl. Lek., 1986, 43, 1, s. 91.

TAB. 9. Personel służby zdrowia Poznania od 1909 do 1934 roku

LP.	GRUPA OSOBOWA	LATA					
		1909	1924	1925	1926	1933	1934
1	Lekarze ogółem, w tym:	178	185	216	226	344	344
	cywilni	154 - 86%	156 - 84%	201 - 93%	213 - 94%	301 - 87%	307 - 89%
	wojskowi	24 - 13%	29 - 15%	15 - 7%	13 - 6%	43 - 13%	27 - 11%
	specjaliści kobiety	61 - 34% 1 - 0,5%	64 - 34% 16 - 8,6%	83 - 38% 21 - 9,7%	89 - 39% 23 - 10%	173 - 50% 50 - 14%	168 - 48% 48 - 13%
2	Lekarze weterynarii, w tym:	16	17	25	28	24	28
	cywilni wojskowi	8 - 50% 8 - 50%	7 - 41% 10 - 59%	17 - 68% 8 - 32%	17 - 60% 11 - 40%	16 - 66% 8 - 34%	21 - 75% 7 - 25%
3	Lekarze dentyści, w tym kobiety	20 0	22 6 - 27%	24 7 - 29%	26 8 - 30%	45 21 - 46%	45 20 - 44%
4	Technicy dentystyczni, w tym kobiety	47 6 - 12%	50 8 - 16%	62 12 - 19%	69 13 - 18%	109 23 - 21%	86 11 - 12%
5	Akuszerki	61	73	75	78	75	77
6	Pielęgniarki ogółem, w tym kobiety	314	196	196	196	206	208
		253 - 80%	137 - 69%	137 - 69%	137 - 69%	185 - 89%	194 - 93%

Źródło: Rocznik statystyczny Miasta Poznania za rok 1924, 1925, 1926, 1933-1934.

TAB. 10. Porównanie uposażenia różnych grup zawodowych poznańskiego Szpitala Okręgowego w 1930 roku

LP.	STANOWISKO	KWOTA W ZŁOTYCH
1	Komendant	990
2	Starszy Ordynator	920-970
3	Młodszy Ordynator	500-650
4	Lekarz Kontraktowy	320-400
5	Siostra Oddziałowa	240-260
6	Siostry Zawodowe	200-250
7	Podoficer Sanitarny	220-350
8	Urzędnik Państwowy	220-320
9	Urzędnik Kontraktowy	170-250

Źródło: CAW 1.350.9, t. 47, Listy uposażenia 1930 rok.

Niedobory kadrowe lekarzy oficerów w Szpitalu Okręgowym uzupełniano, zatrudniając lekarzy cywilnych. Nazywano ich lekarzami kontraktowymi bądź urzędnikami kontraktowymi. W roku 1930 zatrudniono lekarkę dentystki Marię Waligórką i Stanisławę Jaworską oraz lekarzy kontraktowych Teresę Jarocińską i Henryka Bajrowskiego. W 1936 roku urzędnikami kontraktowymi byli: doktor Karol Bitner, doktor Witold Kotliński, doktor Franciszek Jaroszewski, lekarz

Jerzy Dreyza, lekarz Jan Żółkiewicz, lekarka dentystka Waleria Szermitówna, aptekarka Maria Hrynakowska, technicy dentystyczni Jan Śluzorek i Edward Daniel, położna Walentyna Nowacka. Jako ciekawostkę należy dodać fakt, iż na etacie szpitala byli zatrudnieni: organista Michał Kurnatowski, kościelny Walenty Korzeja i psalmista Jan Lewicki, wszyscy z pensją 160 złotych. Nie dziwi zatrudnienie maszynistki czy pomocnika referenta⁴⁵. W TAB. 9 przedstawiono umiejscowienie personelu wojskowej służby zdrowia w realiach miejskich instytucji medycznych Poznania w wybranych latach dwudziestolecia międzywojennego.

Jak wynika z TAB. 9, lekarze wojskowi w Poznaniu nie stanowili pokaźnej grupy osobowej, a jednak zaznaczali swoją obecność w tym środowisku w sposób pozytywny. Utrzymujący się kilkunastoprocentowy odsetek był podobny w całym dwudziestoleciu międzywojennym.

Wyjątkiem są lata 1925-1926, gdy po zakończonej demobilizacji były duże braki kadrowe w lecznictwie wojskowym. Zwraca uwagę powolny wzrost liczby specjalistów sięgający nawet w latach 30 XX wieku do połowy liczby lekarzy. Ciekawostką jest fakt, iż obecnie, gdy dominują specjaliści, dążymy do przywrócenia tych proporcji, poszerzając grono lekarzy rodzinnych, ma-

⁴⁵ CAW 1.302.4.153, t. 54.

jących ich odciążyć. Zwraca uwagę niewielki odsetek kobiet lekarzy, jednak stan sfeminizowania wśród stomatologów był podobny do dzisiejszego. Malejący odsetek weterynarzy wojskowych należy tłumaczyć nie wycofaniem koni i wprowadzaniem czołgów, lecz wzrostem liczby weterynarzy cywilnych.

Działalność naukową i społeczną lekarze wojskowi mogli realizować w trzech płaszczyznach. W pierwszej, dającej chyba największe możliwości kontaktów z postęпами nauki, mieściły się lokalne, poznańskie towarzystwa naukowe i społeczne. Były dość liczne, prętnie się rozwijające i obejmowały niemal wszystkie specjalności medyczne⁴⁶. Drugą płaszczyzną, dającą możliwości realizacji działalności naukowej, były organizacje wojskowe, powstałe w skali całej armii z oddziałami okręgowymi. Trzecią, pozwalającą na korzystanie z dorobku naukowego współczesnych, było niewątpliwie kształcenie podyplomowe lekarzy, które, mimo licznych zmian organizacyjnych, w okresie dwudziestolecia trwało nieprzerwanie. Te trzy płaszczyzny postaram się pokrótce omówić, aby w ogólnych zarysach ukazać działalność naukową i społeczną poznańskich lekarzy wojskowych.

W okresie zaboru pruskiego, z inicjatywy Karola Marcinkowskiego, utworzono 16 października 1832 roku Poznańskie Towarzystwo Lekarskie, którego członkami, obok lekarzy polskich, byli także lekarze niemieccy. Po kilku latach działalności Towarzystwo zostało rozwiązane. 31 października 1857 roku Ludwik Gąsiorowski zorganizował Wydział Przyrodniczy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu. Przemianowany na Wydział Lekarski działał do wybuchu I wojny światowej, a Towarzystwo działa do dziś (z jego bogatej biblioteki autor korzystał wielokrotnie). Od 1889 roku Towarzystwo, a zwłaszcza jego Wydział Lekarski, wydawało czasopismo „Nowiny Lekarskie”, które ukazywały się do 1951 roku⁴⁷. Obecnie wznowiono wydawanie tego periodyku medycznego.

W momencie uzyskania niepodległości w 1919 roku działały w Poznaniu cztery Towarzystwa Medyczne. Najstarsze to już wspomniany Wydział Lekarski PTPN, powstałe w 1899 roku Prowincjonalne Towarzystwo ku Zwalczeniu Gruźlicy, założone w 1903 roku Towarzystwo ku Zwalczeniu Zakaźnych Chorób Płciowych oraz Towarzystwo Lekarzy Dentystów w Poznaniu założone w 1914 roku.

W okresie międzywojennym powstało wiele Towarzystw Naukowych, mających tendencję do tworzenia

lokalnych organizacji, z których tylko część przekształciła się w oddziały terenowe towarzystw ogólnopolskich. Ogółem w latach 1919–1939 działało w Poznaniu 25 medycznych towarzystw naukowych⁴⁸. W tym czasie ukazywało się 12 tytułów czasopism medycznych, w których to publikowali także lekarze wojskowi. Kilka z nich wychodzi do dziś, a formuła ich nie straciła na aktualności⁴⁹. Lekarze wojskowi publikowali sporadycznie w cywilnych czasopismach natomiast korzystali głównie z łamów „Lekarza Wojskowego”⁵⁰.

W 1919 roku utworzono Sekcję Sanitarną Towarzystwa Wiedzy Wojskowej w Poznaniu, której działalności poświęcimy trochę więcej uwagi. Na zebraniu Sekcji Sanitarnej Warszawskiego Koła Okręgowego w dniu 17 listopada 1922 roku wystąpiono z wnioskiem o utworzenie Sekcji Sanitarnej przy Zarządzie Głównym TWW. Miało to duże znaczenie, ponieważ istniały już sekcje przy kołach okręgowych, a nie było reprezentacji centralnej. Po aprobacie władz wojskowych sekcja powstała, a jej zadaniem była koordynacja działań i wytyczenie działalności dla wszystkich kół w kraju. Przewodniczącym w latach 20 XX wieku był podpułkownik doktor Ludwik Zembrzuski⁵¹.

Sekcja współdziałała ściśle z redakcją „Lekarza Wojskowego” w sprawach kwalifikowania materiałów do publikacji. Oceniając działanie sekcji w wojsku, należy stwierdzić, że miały one mniejszą swobodę działania niż sekcje cywilne ze względu na mianowanie drogą administracyjną części Zarządu Sekcji. Aby podkreślić znaczenie TWW, jego przewodniczący podlegał bezpośrednio Ministrowi Spraw Wojskowych. Lekarze wojskowi z Poznania mieli możliwość uczestniczenia w zjazdach i kongresach organizowanych przez Sekcję Sanitarną TWW. Najważniejszym wydarzeniem dla medycyny wojskowej w latach 1920–1939 był IV Kongres Medycyny i Farmacji Wojskowej, który odbył się w Warszawie w dniach 30.05–04.06 1927 roku. Zgromadził on około 7 tysięcy gości z całego świata, a jego sprawne przeprowadzenie przyniosło dużo splendoru Wojskowej Służbie Zdrowia.

Sekcja brała także udział w organizowaniu Zjazdów Lekarzy i Przyrodników Polskich i były to udziały bar-

⁴⁸ R. Meissner: *Rozwój naukowych towarzystw medycznych w Poznaniu w latach 1832–1983*, [w:] *Dzieje naukowych towarzystw medycznych w Poznaniu w latach 1832–1983*, Wydawnictwo UP, Poznań 1985, s. 20.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 21.

⁵⁰ *Wydział Lekarski i Oddział Farmaceutyczny Uniwersytetu Poznańskiego 1919–1939*, Bibliografia Publikacji, Notki biograficzne, K. Karwowski i A. Piotrowa (red.), Wydawnictwo AM, Poznań 1997.

⁵¹ R. Zabłotniak: *Sekcja sanitarna przy zarządzie głównym Towarzystwa Wiedzy Wojskowej*, *Lek. Wojsk.*, 1970, 6, s. 565.

⁴⁶ R. Meissner: *Poznańskie Towarzystwo miłośników historii medycyny i nauk przyrodniczych (1925–1957)*, *Arch. Hist. i Fil. Med.*, 1987, 50, 2, s. 185.

⁴⁷ Zostało rozwiązane zarządzeniem ministra szkolnictwa wskutek lokalnych intryg w środowisku lekarskim.

dziej naukowe, niż organizatorskie⁵². Organizowano także od 1935 roku doroczne Zjazdy Lekarzy i Farmaceutów Wojskowych, a także doroczne Zjazdy Naukowe Oficerów Służby Zdrowia⁵³. Taka mnogość imprez naukowych dawała liczne możliwości działalności naukowej.

Wszyscy lekarze wojskowi należeli do Towarzystwa Wiedzy Wojskowej i Ligi Ochrony Przeciwlotniczej i Przeciwgazowej, do Towarzystwa Inwalidów i Sierot po Lekarach Wojskowych, Wojskowego i Klubu Sportowego. Prenumerowano obowiązkowo „Lekarza Wojskowego” i „Polskę Zbrojną”, a oficerowie kwaterymistrzostwa „Przeгляд Intendencki”. W TAB. 11 przedstawiono potrącenia od uposażenia lekarzy Szpitala Okręgowego w 1936 roku na składki członkowskie i prenumeratę czasopism.

TAB. 11. Zestawienie potrąceń z uposażenia lekarzy Szpitala w październiku 1936 roku

LP.	CEL	KWOTA (ZŁ)	UWAGI
1	Towarzystwo Wiedzy Wojskowej	1,5	kwota stała
2	Towarzystwo Inwalidów i Sierot po Lek. Wojsk.	4,0	kwota stała
3	Wojskowy Klub Sportowy	2,5	kwota stała
4	„Lekarz Wojskowy”	4,0	kwota stała
5	„Polska Zbrojna”	3,0	kwota stała
6	Liga Ochrony Przeciwlotniczej i Przeciwgazowej	0,5	kwota stała
7	Oficerskie Domy Wypoczynkowe	3,0	kwota stała
8	Pomnik Marszałka J. Piłsudskiego	4–14	dowolna
9	„Biblioteka Lekarska”	1,5	kwota stała
Razem około		35 złotych miesięcznie	

Źródło: CAW 1.350.9, t 54. Załącznik do rubryki „dobrowolne składki” wykazu uposażenia oficerów za miesiąc październik 1936 roku.

Trudno zrozumieć słowo „dobrowolne składki”, skoro potrącenia były u wszystkich lekarzy w Szpitalu Okręgowym. Można to tłumaczyć „przekłamaniami” urzędników finansowych lub naciskami Komendanta na kadrę. W sumie odciążenia wynosiły do 40 złotych (tj. 5%), co

przy uposażeniu ordynatora około 800–900 nie było kwotą wielką. Kwota 40 złotych w uposażeniu młodszego ordynatora stanowiła już 10%, co było poważnym uszczerbkiem w jego i tak niewielkich dochodach.

Innymi formami działalności naukowej było kształcenie podyplomowe i kursy dokształcające. Aby omówić tę sprawę dotyczącą wojska, musimy słów kilka powiedzieć o kształceniu podyplomowym w cywilnej służbie zdrowia. Przed II wojną światową w Polsce nie było specjalizacji czy kursów specjalizacyjnych w dzisiejszym pojęciu. Ustawa z dnia 2 grudnia 1921 roku precyzowała wymogi stawiane kandydatom do objęcia funkcji na oddziale⁵⁴. Musiał on wykazać się kilkuletnią praktyką w danej dziedzinie (najczęściej wymagano 2–3 lata), pozytywną opinią samodzielnego Kierownika Kliniki z danej dziedziny medycyny. W środowisku poznańskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego na Wydziale Lekarskim towarzystwa lekarskie z danej specjalności organizowały kursy doskonalące ze swojej dziedziny. Fakt organizowania takiego kursu był ogłaszany w „Nowinach Lekarskich” odpowiednio wcześniej. Cytowana wcześniej ustawa z 1921 roku nie nakładała na lekarzy obowiązku kształcenia się. Dokształcanie przez cały okres międzywojenny miało charakter dobrowolny, w odróżnieniu od Włoch czy Niemiec, gdzie obowiązek doskonalenia się został uregulowany ustawą⁵⁵. Dodatkowym utrudnieniem był fakt, iż doszkalaniam zawodowym zajmowało się w Polsce wiele instytucji i mimo takiej potrzeby nie udało się powołać jednej placówki centralnej, koordynującej działania wszystkich jednostek⁵⁶.

Ustawa z 2 grudnia 1921 roku nie precyzowała warunków otrzymania tytułu specjalisty. W punkcie 8 tej ustawy napisano: „Warunki otrzymania tytułu specjalisty w ściśle określonych dziedzinach lecznictwa oraz przepisy co do praw jej używania ustali osobna ustawa: do jej uchwalenia używanie obok tytułu »lekarz« tytułów specjalisty w poszczególnych dziedzinach lecznictwa ograniczeniom nie podlega”. Tak więc tylko zasady etyki zawodowej regulowały prawo używania tytułów specjalisty. Było to bardzo istotne, gdyż podobnie jak obecnie, tytuł zwiększał prestiż lekarza, a co za tym idzie, rosła liczba jego pacjentów. Na początku lat 30. XX wieku wydano następną ustawę o wykonywaniu praktyki lekarskiej, która w artykule 10. mówi, iż warunki otrzymania

⁵⁴ Dziennik Ustaw R.P. 1921, nr 105 p. 762, 2031.

⁵⁵ A. Kordek: *Koncepcja kształcenia podyplomowego lekarzy w Polsce i ich realizacja w latach 1918–1953*. Praca doktorska. PAM, Szczecin 1994, s. 27.

⁵⁶ W. Chodźko: *Organizacja kształcenia lekarzy w Polsce*, „Medycyna”, 1937, 1.1 2.4, s. 857.

⁵² XII Zjazd Lekarzy i Przyrodników Polskich. Warszawa 1926, 10.

⁵³ *Pamiętnik II Zjazdu Naukowego Oficerów Służby Zdrowia*, Warszawa 1935, s. 15.

tytułu specjalisty określi Ministerstwo Opieki Społecznej po wysłuchaniu opinii Naczelnej Izby Lekarskiej⁵⁷.

Jedynie w środowisku wojskowej służby zdrowia prowadzono doksztalcenie zawodowe. Podyplomowe kursy specjalistyczne uruchomiono od 31 października 1923 roku. Początkowo były one jednoroczne, z poznańskiego szpitala ukończyli je późniejsi ordynatorzy: T. Kucharski, J. Małuj, W. Waligórski. W drugiej połowie lat 20. XX wieku kursy specjalizacyjne wydłużono do dwóch lat. Oprócz pogłębiania wiedzy z danej dziedziny klinicznej, obejmowały również taktykę sanitarną, higienę wojskową i obronę przeciwgazową.

Doksztalcenie prowadzono w Warszawie, a w początkach lat 30. XX wieku także w szpitalach okręgowych. W zakładzie poznańskim, którego Komendant był samodzielnym pracownikiem nauki, kursy takie prowadzono z zakresu chorób wewnętrznych. Jedynym uczestnikiem takiego szkolenia, którego nazwisko udało mi się ustalić, był podporucznik lekarz Romuald Grabowski, który w roku 1930 odbywał staż na oddziale wewnętrznym⁵⁸.

Oficerów lekarzy korpusu służby zdrowia kształcono także pod względem wojskowym w Wyższej Szkole Wojennej. Przyjmowano rocznie dwóch lekarzy, łącznie ukończyło szkołę 23 oficerów służby zdrowia⁵⁹. Nie było wśród nich lekarzy poznańskiej placówki.

W latach 30. przeprowadzono też dwa kursy dla szefów sanitarnych wielkich jednostek. Kurs pierwszy, od 1 listopada 1937 roku do 1 maja 1938 roku, a drugi od 1 listopada 1938 do 1 maja 1939 roku. Wśród absolwentów pierwszego kursu nie znalazłem lekarzy z OK VII. Absolwentem drugiego kursu był lekarz z 7. Szpitala Okręgowego major doktor Kazimierz Fritz, Starszy Ordynator Oddziału Skórno-Wenerycznego tej placówki⁶⁰. Wśród innych absolwentów spotykamy majora doktora Zygmunta Piechurskiego, po mobilizacji Szefa Służby Zdrowia 14. Dywizji Piechoty i majora doktora Juliana Żyromskiego, we wrześniu 1939 roku Szefa Służby Zdrowia 17. Dywizji Piechoty z OK VII⁶¹. W lipcu, krótko przed wybuchem wojny, szkolenie podyplomowe dla lekarzy prowadziły inne placówki służby zdrowia poza Szpitalem Ujazdowskim.

Kształcenie w 7. Szpitalu Okręgowym, jak i w całym wojsku polskim, utrudniały dwa problemy. Braki w obsadzie kadrowej szpitali, z powodu których pozostali nie mieli czasu na uczestnictwo w kursach, oraz bardzo niewielkie ruchy kadrowe — lekarze, którzy objęli stanowiska w latach 20. ubiegłego wieku, piastowali je do wybuchu wojny. Jaskrawym przykładem tego była sytuacja w naszym Szpitalu Okręgowym.

Po wybuchu wojny tradycje kształcenia podyplomowego kontynuował Polski Wydział Lekarski w Edynburgu i tajne nauczanie w Szpitalu Ujazdowskim⁶². Omawiając kształcenie podyplomowe i działalność naukową lekarzy, trudno nie wspomnieć o projektach utworzenia Wojskowej Akademii Medycznej czy Lekarskiej, jak ją wtedy nazywano⁶³. Początkowo w latach 30. XX wieku wiązano projekt utworzenia Akademii z budową nowego Szpitala Okręgowego w Lublinie⁶⁴. W latach 1938–1939 projektowano utworzenie Akademii w Łodzi⁶⁵. Projekt ten doczekał się realizacji już po II wojnie światowej i był urealnieniem obu śmiałych projektów przedwojennych. Obecnie Wojskowa Akademia Medyczna zakończyła działalność jako samodzielna jednostka i wchodzi w skład Uniwersytetu Medycznego w Łodzi.

Na lekarzach wojskowych zarówno w Poznaniu, jak i w całej Polsce, ciążyły obowiązki mobilizacyjne. W ostatnim w II Rzeczypospolitej planie mobilizacyjnym „W”, którego praktyczną realizację rozpoczęto w marcu (tzw. mobilizacja marcowa) do obrony terenu Wielkopolski i Poznania utworzono armię „Poznań”, która w swoim składzie posiadała 26 jednostek służby zdrowia⁶⁶. Nieco inaczej wyglądały losy Szpitala Okręgowego we wrześniu 1939 roku. 7. Szpital Okręgowy po wykonaniu zadań mobilizacyjnych, tj. wydzieleniu jednostek służby zdrowia, obsadzeniu stanowisk kadry szpitala, rozpoczął w pierwszych dniach września przygotowania do ewakuacji. Po objęciu w sierpniu stanowiska Szefa Służby Zdrowia Armii „Poznań” przez pułkownika docenta T. Kucharskiego komendantem wojennym Szpitala Okręgowego został pułkownik dok-

⁵⁷ E. Chróścielewski: *op. cit.*, s. 92; W. Tomaszewski: *Polski Wydział Lekarski przy Uniwersytecie w Edynburgu 1941–1949*, Lek. Wojsk., 1992, 3–4, s. 139.

⁵⁸ T. Brzeziński, A. Felchner: *O projektach utworzenia akademii lekarskiej w Łodzi w okresie międzywojennym*, Biul. WAM, 1970, 3, s. 403.

⁵⁹ S. Wojtkowiak: *W sprawie przedwojennego projektu utworzenia Akademii Lekarskiej w Lublinie*, Lek. Wojsk., 1968, 7, s. 594.

⁶⁰ W. Markowski: *Projekt z lat 1938–1939 dotyczący utworzenia Wojskowej Akademii Lekarskiej*, Lek. Wojsk., 1965, 3, s. 211.

⁶¹ A. Słowiński: *Krótką charakterystyką działań służby zdrowia Wojska Polskiego w kampanii wrześniowej 1939*, Przegl. Kwater., 1970, 5, s. 120.

⁵⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 września 1932 roku. O wykonywaniu praktyki lekarskiej. Dz.U. 1932, nr 81, poz. 712.

⁵⁸ C.A.W. 1.350.9, t 47, 180, p. 1198.

⁵⁹ A. Felchner: *Kształcenie i szkolenie kadr służby zdrowia w dwudziestoleciu międzywojennym*, Lek. Wojsk., 1992, 68, s. 3–4, 136.

⁶⁰ A. Felchner: *W sprawie lekarzy absolwentów Wyższej Szkoły Wojennej w Wielkiej Brytanii*, Woj.Przegl.Hist., 1995, 68, s. 3–4, 329.

⁶¹ *Ibidem*, 329.

tor Felicjan Guda-Wońkowiński. Uzupełniono kadre szpitala, powołując lekarzy rezerwy. Przygotowania do ewakuacji kolejowej utrudniały bombardowania Poznania przez niemieckie samoloty już w pierwszych dniach września⁶⁷.

4 września 1939 roku transportem kolejowym szpital dotarł do Kutna, gdzie został rozwinięty w celu niesienia pomocy rannym⁶⁸. Po zakończeniu działań, zgodnie z rozkazem generała Tadeusza Kutrzeby, Szpital Okręgowy w ostatnich dniach września zajął w Warszawie opuszczone budynki Szpitala Ujazdowskiego po ewakuowanym Szpitalu Szkolnym CWSan. Jego Komendantem został w dniu 28 września ponownie pułkownik profesor Kucharski i pełnił tę funkcję do 31 marca 1940 roku⁶⁹. Bardzo różnorodnie układały się losy kadry Szpitala Okręgowego we wrześniu 1939 roku. W utworzonych przez władze niemieckie szpitalach jenieckich w Łowiczu pracowali lekarze z kadry 7. Szpitala Okręgowego: major doktor Kazimierz Fritz, major doktor Stanisław Polewski, major doktor Kazimierz Brodniewicz, major doktor Jan Maj, porucznik Roman Słomiński, porucznik doktor Adam Mąka, podporucznik doktor Aleksander Witkowski, podporucznik doktor Marian Kowalski i podporucznik doktor Grandkowski. Do twierdzy Modlin dotarł naczelny chirurg Armii „Poznań” kapitan profesor doktor Antoni Jurasz, który po przybyciu włączył się do pracy lekarskiej. Został wyznaczony na komendanta Szpitala w Modlinie i pełnił funkcję Naczelnego Chirurga. Pracował tam aż do kapitulacji twierdzy, a po niej opiekował się chorymi do czasu przeniesienia ich do Szpitala Ujazdowskiego. W uznaniu zasług został odznaczony przez dowódcę obrony Modlina Krzyżem Walecznych i awansowany do stopnia majora rezerwy⁷⁰.

Lekarze kadry zapasowej z jednostek mobilizacji, których nie ukończono lub z rozbitych jednostek, przedstawiali się na własną rękę na obszary wschodniej Polski jeszcze niezajęte przez okupanta. Do dnia 9 września do kadry zapasowej 9 Szpitala Okręgowego w Brześciu przybyli następujący oficerowie z OK VII: podporucznik farmacji Ludwik Szymkowiak, podchorąży farmacji

Marian Daszkiewicz, kapitan lekarz Bolesław Wieliński, kapitan lekarz Władysław Osowski, podporucznik lekarz Mieczysław Marszałek, podporucznik sanitariusz Kazimierz Gintrowicz, podporucznik lekarz Bronisław Czekajski. Zostali oni odesłani wraz z oficerami ze Szpitali Okręgowych nr 4 i 5 do Kadry Zapasowej Szpitala Okręgowego w Lublinie⁷¹.

Wojenne losy kadry 7. Szpitala Okręgowego przekraczają ramy tego opracowania. W tym miejscu należy wspomnieć, iż nie mniej niż 23 pracowników szpitala i jego kadry zapasowej zginęło na terenie byłego Związku Radzieckiego, Włoch i Polski⁷².

Podsumowując, należy stwierdzić, że jednoznaczna ocena korpusu poznańskich lekarzy wojskowych jest trudna. Przeprowadzona w latach 20. ubiegłego wieku demobilizacja spowodowała odejście ze służby wielu frontowych lekarzy, których umiejętności organizacyjne w znakomitej większości uzyskane w Armii Niemieckiej były bezcenne dla służby czasu pokoju. Dużym problemem było odejście dużej grupy doświadczonych lekarzy, często z tytułami naukowymi, do powstających klinik utworzonego w 1919 roku Uniwersytetu Poznańskiego. W służbie wojskowej pozostali często medycy bez dyplomów, a odesłanie ich na studia dodatkowo osłabiało kadre medyczną jednostek i szpitali. Przejściowe trudności kadrowe w latach 1923–1925 rozwiązano, zatrudniając lekarzy kontraktowych.

Rozwinięcie własnego wojskowego modelu kształcenia podyplomowego zaowocowało napływem do wojskowej służby zdrowia wykształconych specjalistów obejmujących sukcesywnie stanowiska kierownicze w poznańskich placówkach.

Zwracają uwagę stosunkowo niewielkie ruchy kadrowe w strukturach jednostek wojskowej służby zdrowia. Lekarze, którzy objęli stanowiska w drugiej połowie lat 20. minionego stulecia, piastowali je aż do wybuchu II wojny światowej. Stosunkowo niewielki udział procentowy lekarzy wojskowych w ogólnej liczbie medyków w międzywojennym Poznaniu, nie przeszkadzał w odegraniu poważnej roli w życiu naukowym i działalności leczniczo-usługowej w tym mieście. Wybitnym przy-

⁶⁷ A. Szymankiewicz: *Niemieckie bombardowania Poznania 1 września 1939. Przyczynek do badań wydarzeń wrześniowych 1939 roku w Poznaniu*, Kronika Miasta Poznania, 1969, 3, s. 26.

⁶⁸ S. Wesołowski: *Chirurg i wojna*, [w:] *Pamiętniki chirurgów*, Czytelnik, Warszawa 1974, s. 19.

⁶⁹ Funkcję tę objął pułkownik Leon Kazimierz Strehl, a profesor Teofil Kucharski został konsultantem naukowym oddziałów wewnętrznych.

⁷⁰ W. Markowski, S. Szewko: *Sylwetki lekarzy i farmaceutów obrońców Modlina w 1939 roku*, Arch.Hist.Med., 1080 43, 3, s. 251.

⁷¹ Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego. Brześć nad Bugiem Białoruś. Zespół 67, część 2, teczka 1849, 150, 152. Wykaz imienne oficerów (materiały udostępnione przez Promotora).

⁷² E. Chróścielewski, A. Śródka: *Lista polskich oficerów i jeńców wojennych z Kozielska, rozpoznanych wśród zwłok w grobach katyńskich (pracownicy służb medycznych)*, Arch.Hist.Fil.Med., 1990, 53 s. 1–2, 39; R. Jakubowski: *Wychowankowie Szkoły Podchorążych Sanitarnych. Straty wojenne 1939–1945*, Biul.WAM, 1992, s. 1–4, 41; A. Moszyński: *Lista Katyńska. Jeńcy obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk*, Omnipress, Warszawa 1989; J. Tucholski: *Lista strat. Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk*, „Zorza” 1989, 44, s. 5.

kładem jest postać komendanta Szpitala Okręgowego pułkownika i powojennego profesora Uniwersytetu Poznańskiego Teofila Kucharskiego⁷³.

W pracy celowo pominięto struktury i obsady per-

sonalne wojskowej służby zdrowia jednostek liniowych Poznania w okresie dwudziestolecia międzywojennego, ograniczając się do szpitali i struktur okręgowych, ze względu na objętość pracy i fakt, iż są one przedmiotem odrębnego opracowania.

⁷³ W opracowaniu pominięto działalność naukową i edytorską pułkownika Kucharskiego ze względu na ograniczoną objętość pracy i fakt, iż była ona omawiana w licznych opracowaniach i monografiach np.: K. Janicki. R. Stankiewicz: *Pułkownik*; S. Dąbrowski.: *Wspomnienie* i inne.

Adres do korespondencji
Poradnia Alergologiczna
ul. Kosynierska 10
60-241 Poznań